

SEÇMƏ DRAMLARI
HENRIK IBSEN
BAKI – 2002

Selected Drama Works
by Henrik Ibsen
Baku – 2002

Mənbə: AZERİ.org, 2003

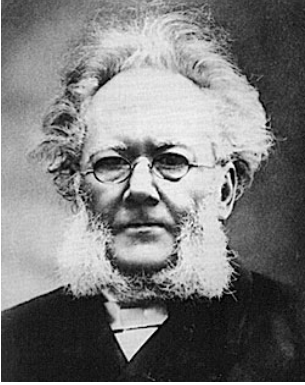
Rus dilindən tərcümə edən: Azad Əliyev

Kitab Norveçin Milli İbsen Komitəsinin (Nasjonalkomiteen for IBSEN-satsingen) vəsaiti ilə nəşr olunub. Bakı, «Elm və həyat», 2002. Kitabı AZER.com saytıdan və ya Norveçin Bakıdakı səfirliyindən əldə etmək olar. Norveçin Bakıdakı səfirliyinin əlaqə nömrəsi və elektron ünvanı: (994-12) 97-43-25, emb.baku@mfa.no.

Veb direktor: Betti Bleyer

Veb üçün hazırlayan: Arzu Ağayeva

Veb master: Ülviyyə Məmmədova

SEÇMƏ DRAMLARI HENRIK IBSEN

GİRİŞ

“Yaşamaq, diri olmaq-ağıl və qəlb vasitəsilə qaranlığın qüvvələri ilə mübarizə /qovğa/ etmək deməkdir”.

“İbda etmək - insan öz nəfsini təhti-mühakiməyə almaq deməkdir”. /İbsen/.

Nə dərin, gözəl və hakimənə sözlər! Zindəganlıq - həyat nə olmağını keçmişdə filosoflar, şairlər tövbətövr həll ediblər kimi “həyat daima bir müharibədir” deyibdir, kimi “həyat mənasız bir şeydir”, kimi “həyat məhəbbətdir” yazıbdır... Xülasə, öz fikrini bu barədə bir ayrı cür söyləyib, rüzgarın sədəmələrinə görə kəndi heysiyyətlərini ifadə edibdirlər...

Fəqət “Həyat ağılın və ürəyin gücü ilə zülmətdən xilas olmaq olub və insan özü öz üstündə təftişçi bulunmaq və öz nəfsini məhkəməyə çəkmək gərəkdir”. Bu sözlər nə qədər dərin və mənadar olmağını düşünəlim!

Bu gözəl fikirlərin sahibi Henrik İbsen ümumi Avropanın, xüsusən Norvegiyanın bəzəyi olub, zəmanə filosofu hesab olunur idi. Və ümum ədəbiyyat aləmində işıqlı bir böyük çıraqlı olub yanarkən bir neçə gün əqdəm söndü... Doğru, bəqası olmayan bir bədən fənayə uğrayıb axır qara torpağa nəsisib oldu, lakin onun gözəl fikirləri, mənalı və müfid sözləri getdikcə intişar tapıb ninkamın baqi və ziyadə qalmağına bais olacaqdır...

Henrik İbsen Norvegiyada 1828-ci ildə təvəllüd tapıbdir. Mütəvəffinin bioqrafiyası, tərcümeyi-halı çox qısaadır: 16 sinnində aptekxana mütəllimi olubdur. 20 sinnində, yəni 1848-ci ildə Almaniyada başlanmış inqilabın seli bu cavanı inqilabiyun-amiyun firqəsinə sövq etdi. Bu gündən tibb elmini təhsil edərəkən beynindəki gözəl fikirləri, ürəyindəki dərdləri balaca komediyaları ilə ifadə edirdi. Azad fikirlərini vətəninə aşkar söyləməyə ixtiyarı olmayıb diyari-qərbətdə, Avropanın qeyri şəhərlərində sakin olardı. Vətəninədən iraq düşüb onun barəsində olan fikirlərini aşkar yazardı. Vətəndaşlarını hürriyyəyə dəvət edib, onları müstəbid “hörümçəklərdən” xilas etmək istərdi.

Henrik İbsenin sərgüzəşti və qayeyi-həyatıyyəsi onun öz əsər və təsnifatındadır! Bunların çoxunda başqa bir adla özünü meydana çəkib kəndi halını, vətənə, insaniyyətə dair təsəvvürünü məzkur əsərdə bəyan edir. Əsərlərini komediya və drama qaydası ilə yazıbdir. Bunların ən məşhurları: “Doktor Ştokman”, “Çöl ördəyi”, “Qedda Qabler” və s. rus dilinə dəxi tərcümə olunubdur. Ümid olunur ki, müsəlman dillərinə də tərcümə edilər!..

Yazdığı inşalara artıq diqqət edib bir kəlmə, ya istehza və ya bir mətləb əbəs yerə işlətməyibdir. Henrik İbsen zamana müəllimi olub, qarelərini həməvaxt doğru yola dəvət edirdi. Əsl məqsədi insanın əxlaq və ətvarını düzəltmək olub, onu nəfsinin üstə ağa etməyə çalışır idi ki, bu növ məslək, ehkam fəlsəfeyi-islamiyyəyə dəxi müvafiq gəlir!..

İbsen sidq və həqiqəti həsənətin ən əlası hesab edirdi.

Demək olar ki, Henrik İbsen fəlsəfə və hökmiyyəti cəhətilə rus ədibi-kamili Lev Tolstoyla bir dərəcədə hesab olunur: 80 sinninə yetişib bir piri-salxurdə olduğu halda ürəyi daim bir növcəvan ürəyi kimi zərbən edirdi. İnsanın xoşbəxtliyini mütləq hürriyyətdə görür idi... Xüsusən arvadların hüquqi-insaniyyətləri tərəfdarı olub, onları zükurun nəzəri - həqarətkarənələrindən və narəva müamülatlarından xilas etmək təriqi tutmuş idi. Əsasında qabili-zaval olan şey zail oldu. Fəqət onun ruhi-mənəviyyəsi və gözəl əsərləri baqi qalib insaniyyətə yol göstərən çiraqlardan biri oldu... Buna şübhə yoxdur.

DAHİ DRAMATURQ

Bu gün adı klassik dünya ədəbiyyatı və dramaturgiyasının Şekspir, Şiller, Gyöte kimi görkəmli şəxsiyyətləri ilə bir çəkilen Genrik İbsen 1828-ci il martın 20-də Norveçin kiçik şəhərçiyi olan Şiendə ticarətçi-kommersant ailəsində doğulmuş, 8 yaşında ikən atası müflisləşdiyindən o, çox erkən yaşlarından mövcud həyatın bir çox maddi məhrumiyətlərinin və ictimai bərabərsizliklərinin ağır-acılarını görmüş, hələ 16 yaşına çatmamış Norveçin daha kiçik şəhərçiyi olan Qrimstadda 6 il müddətində çox çətin şəraitdə yaşayaraq əczaçı köməkçisi işləmişdir.

1848-ci ildə Avropada baş verən inqilabi hərəkətlər bir sıra digər inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, Norveçdə də cərəyan edir, ölkəni lərzəyə salırdı. Bu vaxt özünün ilkin gənclik çağlarını yaşayan İbsenin də dünyabaxışlarında müasir cəmiyyətdəki haqsızlıqlara qarşı nifrət və tənqidi münasibət oyanır, o özünün ilk çoşğun şerlərini və hələ lazımınca püxtələşməmiş, lakin həmin illərin siyasi-ictimai həyatı üçün çox xarakterik olan, hər cür ədalətsizliklərə qarşı barışmazlıq və mübarizlik motivlərindən doğan “Katilina” /1849/ pyesini yazır.

1850-ci ilin baharında gənc ədib Norveçin o vaxtkı paytaxtı olan Kristianiyaya gedir, orada universitetə qəbul olunmaq üçün imtahanlara hazırlaşır, bununla bərabər ölkənin siyasi -ictimai həyatından və ədəbi mühitindən bir gün də olsa ayrılmır, ardıcıl olaraq şerlər və publisistik məqalələr yazır, həmçinin özünün “Norma, yaxud siyasətçinin məhəbbəti” adlı kiçik həcmli parodik - qrotesk pyesində /1851/ o vaxtkı Norveç parlamentində müxalifətçi partiyaların kəndli hərəkəti və liberallarından ibarət liderlərinin cəsərsizliyini və qorxaqlığını ifşa edir, gündən-günə artan fəhlə hərəkətinə yaxınlaşır.

Çox keçmir ki, gənc şair və dramaturqun Kristianiya teatrında ilk səhnə həyatı görən “Cəngavər yüksəkliyi” pyesinin tamaşası ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılır, o, ölkənin ədəbi mühitində və teatr dairələrində tanınmağa başlayır. Məhz bundan irəli gələrək 1851-ci ilin payızında gənc İbsen Norveçin varlı ticarət şəhəri olan Bergendəki hər vəchlə Norveç milli incəsənətini inkişaf etdirməyə çalışan “Norveç teatri”nın ştatlı dramaturqu vəzifəsinə dəvət olunur. Bu vaxt gənc dramaturqun ictimai-siyasi və estetik baxışları Norveç kəndli demokratiyası, milli müstəqillik və milli-mədəniyyət uğrunda mübarizə ideyaları ilə formalaşdı. Bu ideyalar həm də ölkənin mənəvi həyatında geniş vüsət almış

Norveç milli romantikası ilə qırılmaz bağlı idi. Lakin bu romantika və ideya istiqaməti çox vaxt ölkənin ictimai həyatında olduğu kimi, gənc İbsenin yaradıcılığında da öz ölçüsünü itirərək kəndli məişəti ilə həddən artıq ideallaşmış idilliyə çevrilir, verilən folklor motivləri olduğu kimi yox, kobudcasına şişirdilmiş halda, şərti romantik hisslərlə təcəssüm etdirilirdi. Milli romantikanın bu cür ifratı İbsenin müasir həyat mövzusunda yazdığı ilk milli-romantik pyesi olan “İvanov gecəsi” /1852/ əsərində özünü aydın göstərir.

Bergen teatrında çalışdığı illərdə o, ardıcıl olaraq yazdığı və həmin teatrın özündə tamaşaya qoyulan “Müqəddəs Hansa gecəsi” /1852/, “Estrotdan gələn frü İnger” /1855/, “Sulhauqda kef məclisi” /1855/, “Ulaf Lilyekrans” /1856/ romantik dramlarının hamısının quruluşunu da özü verirdi. Norveçin tarixi və xalq yaradıcılıq materiallarından istifadə ilə yazılan həmin əsərlərdə xalq azadlığı və qəhrəmanlığı ideyaları təcəssüm etdirilir, keçmişlərin məğrur və xeyirxah insanlar dünyası mövcud dövrün burjua cəmiyyətinin həris, cılız və tamahkar nümayəndələri ilə qarşı-qarşıya qoyulurdu.

Gənc İbsen 1857-ci ildə yenə ölkənin o vaxtkı paytaxtı Kristianiyaya gəlir və burada Norveç Milli Teatrının bədii rəhbəri və rejissoru vəzifələrində çalışır. Beş il davam edən bu gərgin dövr ərzində o, eynilə Bergen teatrında olduğu kimi istər özünün rejissorluq və dramaturqluq fəaliyyəti, istərsə də mətbuatdakı ardıcıl publisistik çıxışları ilə əsl həqiqətpərəst ictimai məzmunla zəngin olan milli incəsənət uğrunda ciddi mübarizə aparırdı.

Beş il ərzindəki əsas yaradıcılıq işlərindən olan “Döyüşçülər Helgelandda” /1857/, nəzmlə yazılmış “Məhəbbət komediyası” /1862/, xalq tarixi - dramı “Tac uğrunda mübarizə” /1863/ pyeslərində İbsen bütün əvvəlki saxta və yanlış, şişirdilmiş üslubdan uzaqlaşır, ona gülür və eyni zamanda öz yaradıcılığı üçün əvvəlkilərə nisbətən daha möhkəm üslub - dayaq tapmaq məqsədilə yenə Norveçin tarixi keçmişlərinə müraciət edir.

Həmin 50-ci illərin axırı və 60-cı illərin əvvəlləri ilə əlaqədar o da unudulmamalıdır ki, bu dövr İbsen yaradıcılığında getdikcə milli - romantikaya ümitsizliklərin artması və eləcə də onun bilavasitə konservativ hökumətə qarşı duran Norveç siyasi qüvvələrinə ümidlərinin boşa çıxması dövrüdür. Belə ki, dramaturqun dünyabaxışında hər cür sinfi fəaliyyətlərə qarşı inamsızlıq getdikcə artır, tədricən onda real həyata əsl yaradıcılıq materialı kimi baxmaq və ondan bədii effektlər üçün əsl vasitə kimi istifadə etmək qətiyyəti yaranırdı. Lakin bu vaxt o, yeni ideyalarla yazıb-yaratmağa nə qədər səy göstərsə də, maddi vəziyyətinin çətinlikləri ona ciddi maneələr törədir, ədib teatrda nə qədər səylə çalışsa da zəhmətinin bəhrəsini görə bilmirdi. Çünki bu vaxt teatrın özündə də işlər pis gedir, teatrın maddi vəziyyəti getdikcə gərginləşirdi. Üstəlik, 1862-ci ildə ədib teatrdakı işindən də ayrılmalı oldu. Bu vaxt o, əvvəllər cəmiyyətdə az qala aparıcı ideya qüvvəsinə çevrilən milli romantizm cərəyanının şişirdilib ifrat dərəcəyə çatdığını daha aydın görür, özünün dünyabaxışlarında bütün bu təsirlərdən axıradək uzaqlaşmağa çalışır, fəaliyyəti üçün daha münasib möhkəm zəmin və istiqamət axtarırdı. Bunun üçün o, İtaliyanı seçdi və 1864-cü ilin baharında oraya getdi.

Ümumilikdə ömrünün 30 ilə yaxın bir dövrünü /ta 1891-ci ilədək/ İtaliyada və Almaniyada yaşayan İbseni doğma vətəninin taleyi, sadə, xeyirxah insanların həyatı və problemləri daim düşündürmüş, o, bəşəri hisslərlə yaşayaraq bundan sonrakı dövrlərdən başlanan sənətkarlıq cəhətindən ən yüksək professional əsərlərinin hamısını da məhz Norveç mövzusunda yazmışdır.

İtaliyaya gəlişi İbseni artıq Norveçdə arxada qoyduğu gənclik illərinin bir çox qayğılarından ayırmışdı. Ədib burada yeni ruh yüksəkliyi ilə çalışaraq öz formasına görə qeyri-adi olan iki fəlsəfi - simvolik əsəri - “Brand”ı /1865/ və məşhur “Per Günt”ü /1867/ meydana çıxardı. Nəzmlə yazılan bu iri həcmli əsərlər əslində adi pyeslərdən çox dramlaşdırılmış poemalar idi.

Yüksək romantik hisslərlə yazılan “Brand” və “Per Gunt” əsərlərində qoyulan əsas problem - müasir cəmiyyətdəki insan taleyidir. Lakin onların mərkəzi xəttində duran baş qəhrəmanlar bir-birindən ciddi fərqlənir. Yəni əgər birincidə əsas qəhrəman - qeri-adi güc və qüvvəyə malik keşiş Branddirsə, ikincidə sadə kəndçi oğlu, son dərəcə həqiqətpərəst insan olan Per Guntdür. Bu əsərlər istər müəllif tərəfindən qoyulan problemlərin ümumiləşdirilmələrinə görə, istərsə də onların dərinliyinə və Norveç həqiqətlərini özünə məxsus aydın, kəskin boyalarla açmaq məharətinə görə hər şeydən əvvəl Avropa ədəbiyyatının yeni, orijinal sənət nümunələri idi. Böyük ədib - dramaturq hər iki əsərlə romantik - fəlsəfi hissləri son zirvə həddinə çatdırır, yalnız bundan sonra öz yaradıcılığında romantik ənənələrdən və eləcə də nəzmlə əsər yazmaqdan birdəfəlik ayrılır.

Vətəndən uzaqlarda yaşayan İbsen 60-cı illərin sonlarında iqtisadi, siyasi, mədəni sahələrdə sürətlə inkişaf edən Norveç həyatındakı ayrı-ayrı tipləri, burjua xarakterləri arasında gedən intriqaaları kəskin satirik qələmlə qamçılayan “Gənclərin ittifaqı” /1869/ komediyasını yazsa da, o, öz fəaliyyəti üçün nəzərdə tutduğu bir sıra mürəkkəb psixoloji əsərləri qələmə almağı hər şeydən vacib sayırdı. Bu cəhətdən onun 1877-ci ildə yazdığı “Cəmiyyət sütunları” komediyası, 1879-cu ildə yazdığı “Kuklalar evi”, 1881-ci ildə yazdığı “Vahimə” /“Qarabasma”/, 1882-ci ildə yazdığı “Xalq düşməni” dramlarında mövcud burjua cəmiyyətinin sosial ziddiyyətlərini, hakim təbəqə nümayəndələrinin şöhrətpərəstliyini, riyakarlığını və ikiüzlülüynü son dərəcə təbii, realist boyalarla əks etdirir, sadə insanların xarakterini bədii gerçəkliklə təcəssüm etdirərək insanda dərin hisslər oyadırdı. Bütün bunlarla yanaşı ədib həmin dramlarında geniş bəşəri problemlər baxımından canlı həyat həqiqətlərinin daha real təsvirinə keçir, mövcud həyatın sadə insanları ilə burjua nümayəndələri arasındakı ziddiyyətləri daha da dərinləşdirir, obrazların adi görünən zahiri görünüşləri ilə mənəvi aləmləri arasındakı təzadları canlı şəkildə açıb göstərir, həm də mahiyyətə mühüm əhəmiyyət kəsb edən yeni tipli dramlar yaradırdı.

Daim inkişafda olan İbsen yaradıcılığında 1880-cı illərin ortalarından 90-cı illərin ortalarına qədər olan müddətdə ictimai - simvolik meyillərin artması ilə daha mühüm yüksəliş və psixoloji dərinləşmə gətirdiyi aydın nəzərə çarpır. Bu dramlardan “Vəhşi ördək” /1884/, “Rosmersholm” /1886/, “Dənizdən çıxan qadın” /1888/, “Hedda Gabler” /1890/, “İnşaatçı Solnes” /1892/, “Yun Qabriel Borkman” /1896/ və b. əks etdirdikləri hadisələrin ictimai-dünyəvi məzmunla təsvirinə və buradakı insanların mənəvi aləmlərinin son dərəcə real təcəssümünə görə İbsen sənətinin ən görkəmli nümunələrindəndir.

Ümumiyyətlə, ədibin əsərlərində dramaturji inkişaf mexanizmi son dərəcə təbii, təsirli və gözlənilməz səhnələrlə zəngindir. Belə ki, həmin pyeslərin başlanğıcı çox sadə görünsə də, dialoqlar və hadisələr davam etdikcə dərinləşir, personajların mənəvi aləmi açılır, münaqişələr kəskinləşir və bütün bunlarla ana xətt inkişaf edərək nəsə çox ciddi bir hadisəyə, əksər hallarda isə gözlənilməz düşündürücü faciəyə özünün son həddinə çatır.

İbsen əsərlərində qəhrəmanların burjua mühitinə qarşı üsyankarlığı həmişə şəxsiyyət azadlığı ilə bağlıdır. Lakin bu mübarizədə həmin qəhrəmanlar əksər hallarda baş verə biləcək mühüm hadisənin və ya faciənin qarşısını almağa nə qədər çalışsalar da, bu, heç cür mümkün olmur, bununla da qoyulan problem daha da mürəkkəbləşir və əsərin təsir qüvvəsi artır.

Dahi dramaturq özünün son əsərlərindən olan “Balaca Eyolf” /1894/ dramında insandakı humanist hisslərlə eqoist hisslərin mübarizəsini təcəssüm etdirirsə, “Biz ölümlər diriləndə” /1899/ dramatik epiloqunda cəmiyyətə zidd olan, hər cür insanpərvər niyyətlərdən məhrum olan incəsənəti mühakimə edir.

Psixoloji - analitik dramın mahir nümunəsi olan İbsen dramaturgiyası hələ onun sağlığında dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində yayılaraq ələlxüsus Skandinaviya ölkələrində, Almaniyada, Fransada, ABŞ-da, Rusiyada, İngiltərədə, Polşada və b. tamaşaya qoyulmaqla geniş şöhrət qazanmış, dünyanın realist teatr sənətinin inkişafına mühüm təsir göstərərək, eyni zamanda H.Hauptman, B.Şou, C.Qolsuorsi,

N.Qriq, A.Miller, C.Pristli kimi neçə-neçə tanınmış, görkəmli dramaturqların, eləcə də bir çox teatr kollektivlərinin və sənət xadimlərinin ideya-estetik prinsiplərinin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Klassik dünya dramaturgiyasının ən nadir şəxsiyyətlərindən olan İbsenin meydana çıxardığı möhtəşəm sənət əsərləri bu gün olduğu kimi, həmişə də öz zəngin ictimai ideya və məzmunu, fəlsəfi gözəlliyi, eləcə də rəngarəng psixoloji obrazlar qalereyası ilə yüksək zirvədə duraraq bəşər mədəniyyətinin ən gözəl nümunələri kimi sevilə-sevilə yaşayacaqdır.

* * *

KİTABIN TƏRCÜMƏÇİSİ —AZAD ƏLİYEV

1957-ci ildən respublika mətbuatında müxtəlif elmi, ədəbi-bədii əsərləri ilə tanınan Azad Əliyev 1939-cu ildə Bakıda anadan olmuşdur. O, 1957-65-ci illərdə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində, 1966-69-cu illərdə Azərbaycan Ensiklopediyası Baş Redaksiyasında, 1970-73-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində, 1973-79-cu illərdə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyində, 1980-89-cu illərdə Respublika Teatr Xadimləri İttifaqında müxtəlif vəzifələrdə çalışmış, 1990-cı ildə Azərbaycan Muğam Assosiasiyasını yaradaraq, 1994-cü ildə həmin Assosiasiyanın prezidenti seçilmişdir. İşləyə-işləyə 1966-cı ildə Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunu /İncəsənət Universitetini/ bitirmiş /müəllimi prof. C.Cəfərov/, 1968-71-ci illərdə Azərbaycan EA-nın dissertantı kimi “Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının 1941-45-ci illərdəki fəaliyyəti” elmi işini yazmışdır.

A.Əliyev bu vaxta qədər sənətsünaslıq sahəsində 300-dən artıq elmi məqalənin, “Hekayələr” /1967, “Gənclik” nəşriyyatı/, “Dünya teatr sənəti terminləri lüğəti” /1980, Azərb. EA-nın nəşri/, “İnsan, Torpaq, Su, Işıq” /1983, Azərnəşr/, “Fuad Əbdürrəhmanov” /1984, “Işıq” nəşriyyatı/ kitablarının, bir neçə sənədli filmin və bir çox müxtəlif mövzulu publisistik məqalələrin müəllifidir. Eyni zamanda 1963-cü ildən klassik və müasir dramaturgiya tərcüməçiliyi sahəsində ardıcıl fəaliyyət göstərir; ayrı-ayrı illərdə A.Şerfaşidzenin “Santyaqolu qız” /Gürcüstan/, Ç.Aytmatovun “Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim” /Qırğızıstan/, A.Salnskinin “Mariya” /Rusiya/, H.Muxtarovun “Şeytan yığıncağı” /Türkmənistan/, B.Şounun “Piqmalion” /İrlandiya -İngiltərə/ və b. pyeslərini uğurla Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, onlardan bir qismi teatrlarımızda, radio və televiziya tamaşaya qoyulmuşdur. Hazırda o, elmi, ədəbi-bədii yaradıcılığı ilə yanaşı klassik dramaturgiyadan tərcüməçilik fəaliyyətini də davam etdirir.

* * *

TƏRCÜMƏÇİDƏN

H.İbsenin əsərləri hələ XIX əsrin axırları - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maarifpərvər ziyalıları arasında da tanınmış, 1906-cı ildə N.Nərimanov görkəmli dramaturqun vəfatı ilə əlaqədar “Həyat” qəzetində nəşr etdirdiyi “Henrik İbsen” məqaləsində onun əsərlərini yüksək qiymətləndirmişdi. İbsen yaradıcılığının ən çox C.Cabbarlı dramaturgiyasına təsiri duyulur. /Məsələn, H.İbsenin “Kuklalar evi” pyesində Nora obrazı C.Cabbarlının “Almaz” dramındakı Almaz obrazı ilə çox yaxın və doğru görünür./

1993-cü ildə Azərbaycanın görkəmli aktyoru K.Ziyanın tərcüməsi ilə böyük ədibin “Cəmiyyət sütunları” komediyası dilimizə tərcümə olunaraq Azərənşr tərəfindən nəşr olunmuş (redaktoru M.Arif), sonrakı illərdə Azərbaycan teatr və dramaturgiyası nə qədər inkişaf etsə də, dünya klassikasından dilimizə nə qədər nümunələr tərcümə edilsə də, çox təəssüf ki, bu vaxta qədər H.İbsen yaradıcılığından bir cümlə də olsa dilimizə tərcümə olunmamış, eləcə də heç bir pyesi teatrlarımızda tamaşaya qoyulmamışdır. Yalnız respublikanın görkəmli ziyalılarından ədəbiyyatşünas-alim, pedaqoq, filologiya elmləri doktoru, professor Ə.Sultanlı və xalq yazıçısı, ədəbiyyatşünas, pedaqoq İ.Şıxlı öz pedaqoji fəaliyyətində həmişə tələbələrə İbsenin yaradıcılığını tədris etmiş, Ə.Sultanlı 1971-ci ildə nəşr olunmuş “Məqalələr” kitabında, İ.Şıxlı isə 1974-cü ildə nəşr olunmuş “XX əsr xarici ədəbiyyat tarixi” kitabında ona yüksək qiymət vermişlər.

Mən hələ yola saldıığımız ötən əsrin 60-cı illərində klassik dünya ədəbiyyatı və dramaturgiyasının möhtəşəm nümayəndəsi H.İbsenin yaradıcılığı ilə tanış olarkən, onun pyeslərindən bir sıra nümunələri, mümkün olsa hamısını dilimizə tərcümə edib həm respublikanın geniş mədəni ictimaiyyətinə, həm də bilavasitə teatr ictimaiyyətinə çatdırmağı qarşıma məqsəd qoymuşdum. Lakin bu mühüm iş mənə yalnız ötən əsrin 80-90-cı illərində müyəssər oldu. Çox ağır gedən bu işin icrasında mən İbsen dramaturgiyasına tam daxil olaraq həm onun sənətkarlığına bir daha məftun oldum, həm də bu əsərlərin tərcüməsinin böyük məsuliyyət tələb edən xofu məni sıxmağa başladı. Lakin öz məqsədimdən dönmədim, 1987-ci ildən 1994-ci ilədək olan 7 illik müddət ərzində dramaturqun dörd pyesini - “Kuklalar evi”, “Vahimə” /Qarabasma”, “Vəhşi ördək” və “Hedda Gabler” dramlarını çox çətinliklə, həm də böyük həvəslə dilimizə tərcümə etdim. İşləyə-ışləyə əsərlər mənə elə təsir edirdi ki, sanki onlardan hər birini öz əsərim, yaxud hər hansı doğru bir yazıçımızın əsəri kimi qəlbən, ruhən sevirdim. Lakin çox təəssüflər olsun ki, həmin əsərlərdən heç biri bu vaxta qədər nə nəşr olunmuş, nə də akademizm cəhətdən ən çox münasib olan Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Buna baxmayaraq, mən böyük ədib - dramaturqun digər mühüm əsərləri olan “Xalq düşməni”, “İnşaatçı Solnes”, “Qabriel Borkman” və b. pyeslərini də dilimizə tərcümə edib respublikanın klassik dünya ədəbiyyatı fonduna və eləcə də ictimaiyyətimizə çatdırmaq niyyətindəyəm.

Məni İbsen dramaturgiyasına məftun eləyən nədir? Əvvəla, böyük ədibin yazdığı hər bir əsərinə necə böyük ürəklə yanaşması, yüksək vətənpərvərliyi və insanpərvərliyi, onun klassik dünya dramaturgiyasındakı özünəməxsusluğu, qoyulan süjetlərin sadə olduğu qədər də həyatiliyi və təbiiliyi, ikincisi isə onun əbədiyyət qədər yüksək və ali olan ictimai fikirlər dünyasında təcəssüm etdirdiyi rəngarəng psixoloji obrazlarından hər birisinin həcmcə iriliyindən və ya qısalığından asılı olmayaraq əllə toxunulacaq qədər canlılığı, tipikliyi və düşündürücü təsiri. Belə ki, onların hər biri ilk gəlişlərindən insanı özünə cəlb edir, arxasınca aparır və getdikcə müxtəlif süjetlər, hadisələr, münasibətlər və münaqişələr daxilində açılır və orijinal xarakterə çevrilirlər.

Görkəmli dramaturqun yaradıcılığı üçün xarakterik olan bir cəhəti də odur ki, onun dramları xarakterlərin və təsvir olunan hadisələrin birdən-birə kəsgin dönüşləri və gözlənilməz dəyişmələrlə zəngindir.

Ədib hər əsəri işlərkən qarşısına çox mühüm məqsədlər qoyaraq öz xalqının həyatında mövcud olan problemlərə toxunur; o, son dərəcə zərif və həssasdır. Adətən onun pyeslərindən hər biri çox sadəliklə başlanmasına baxmayaraq, hadisələr və insan münasibətlərinin kolliziyaları ilə getdikcə dərinləşir və nəhayət finalda vəziyyət real şəkildə elə cərəyan edir ki, o, dəhşətli psixoloji hadisəyə, həm də insanı son dərəcə sarsıdan və düşündürən tufana çevrilir.

Bu əsərləri tərcümə edə-edə bəzən məni bir sual da düşündürürdü ki, bəs nə əcəb bu vaxtadək klassik dünya ədəbiyyatı və dramaturgiyasından bu qədər görkəmli nümunələri dilimizə tərcümə edən neçə-neçə mahir tərcüməçilərimiz İbsen dramaturgiyasını dolğunluqla ictimaiyyətimizə çatdırmayıblar? Sonra özüm də bu suala cavab verirdim ki, yəqin ya başqa klassiklərə çox valeh olduqlarına görə İbseni tərcüməyə ömürləri vəfa qılmayıb, ya da tərcümədə bu əsərlərin çox şey itirə biləcəyinə görə bunu rəva bilməyiblər. Çünki təcrübə göstərir ki, əsrlər boyu bəşər tarixində elə nadir elmi - fəlsəfi, yaxud bədii əsərlər olub ki, onlar yarandıqları dildən hər hansı başqa dilə tərcüməyə gəlmir, yaxud nə qədər çətinliklə də olsa tərcümə olunarkən çox şey itirirlər. /Söhbət, əlbəttə, dəqiq tərcümədən gedir/. Məsələn, “Qurani-kərim”, Şekspir, Gyöte əsərləri və b. öz dillərindən başqa dilə nə qədər yüksək məharətlə tərcümə olunsalar da, tərcümə tam orijinalda olduğu səviyyədə alınmır. Eləcə də Füzuli, Sabir və ya Cabbarlı əsərlərinin Azərbaycan dilindən hər hansı başqa dilə tərcümə olunması problemləri. Belə olduğu halda, əlbəttə, İbsenin də bu vaxta qədər dilimizə tərcümə olunmamasının əsl səbəbini yəqin ki, məhz bunda axtarmaq olar.

İbseni tərcümə prosesində bəzi mübahisəli məsələlər də var ki, bunları qeyd etməmək mümkün deyil. Belə məsələlərdən biri bizim İbseni ilk dəfə olaraq həmin kitabda Henrik adlandırmağımızdır. Məlumdur ki, bu vaxta qədər Azərbaycan ədəbiyyatında onun adı həmişə Henrix kimi verilmiş, bu ad ictimaiyyət arasında yalnız bu cür formalaşmışdır. Halbuki ədibin doğma vətəninə onun əsil adı Henrikdir, belə yazılır və belə də deyilir. Azərbaycanda isə XX əsrin ortalarına qədərki dövrlərdə, dilçilik elmimizin hələ lazımınca inkişaf etmədiyi dövrlərdə rusca deyilən və yazılan Qenrix adının çevirməsi Henrix kimi verilmiş, sonralar isə dilçilik elmimiz nə qədər inkişaf etsə də, bu və ya bu kimi bir sıra adlar əvvəllər olduğu kimi də daşlaşıb qalmışdır. Halbuki bizim dilimizdə adın sonundakı “k” hərfi də adın orijinalındakı kimi saxlanmalıdır. Nə üçün biz həmin adın sonluğunu orijinalda olduğu kimi “k” hərfi ilə yox, “x” hərfi ilə tamamlamalıyıq? Həmçinin, kitabda nəşr olunan pyeslərdəki bir sıra Norveç adları da bu kimi. Məsələn, rus əlifbasında “h” hərfi olmadığına görə bir çox digər adlar və sözlər kimi Norveçdə geniş yayılmış qadın adı - Hedda da həmişə ruscaya tərcümələrdə rus dili orfoqrafiyasına uyğunlaşdırılaraq Qedda kimi verilmişsə, biz nə üçün dilimizdə “h” hərfi olduğu halda onu öz dilimizdə orijinalda olduğu kimi Hedda yox, ruscadan çevirmə kimi - Gedda adlandırmalıyıq? Eləcə də bu qəbildən olan neçə-neçə digər adlar; məsələn, orijinalda olan Hedviq - rusca Xedviq, bizim azərbaycancaya həmin tərcüməmizdə Hedviq saxlanılmış, orijinalda olan Helmer adı - rusca Xelmer kimi verilsə də, onun azərbaycancasını Helmer kimi də saxlamışıq və s.

Norveç dilini Azərbaycan dili ilə yaxınlaşdıran cəhətlərdən biri də Norveç dilində “ö”, “ü” saitlərinin, eləcə də “g”, “h” və b. kimi samitlərin olmasıdır. Bu, həmin xalqın adı danışdığı dilində olduğu kimi şəxs adlarının və bəzi müraciət formalarının yazılışında və deyilişində də özünü göstərir. Məsələn: Lövborq, Yörgen, frü, Hansen, Gina, Helene, Qregers, Regine və b. Ona görə də İbseni tərcümə işində həmin imkanlardan bəhrələnərək onun pyeslərindəki bir çox şəxs adlarını və bəzi müraciət formalarını ruscadan və ya hər hansı başqa dildən çevirmə kimi yox, bilavasitə Norveç xalqının yazdığı və dediyi kimi /orijinalda olduğu kimi/ saxlamağa müvəffəq olduq.

Tərcümə zamanı meydana çıxan digər düşündürücü məsələ İbsen əsərlərindən bir qisminin dünyanın müxtəlif ölkələrində tərcümə olunarkən müxtəlif adlarla adlandırılmasıdır. Məsələn, dramaturqun “Kuklalar evi” pyesi bir sıra ölkələrin teatrlarında “Nora”, digər ölkələrdə “Kukla ev”, yaxud “Saxta ev” və i. adlandırılmışdır. Əlbəttə, bu, heç də müəllifi təhrif deyil, adicə olaraq hər bir tərcüməçinin əsərə öz xalqı üçün daha müvafiq ad verməsi istəyindən irəli gəlir. Halbuki pyesin ruscaya tərcüməsində

“Kukolnı dom” adlandırılan bu pyesdəki hadisələrin mərkəzində duran əsas ana xətt ondan ibarətdir ki, bank müdiri olmağa hazırlaşan vəkil Helmerin ailəsi büsbütün ətraf mühitin tələblərinə uyğun olaraq çürük burjua-əxlaq normalarına məhkum bir ailədir; burada hamı oyuncaq kuklalar kimi sünidir. Evin qadını Nora müəyyən hadisələr zəminində daha bütün bunlara dözə bilməyərək evi-ailəni, hətta süni əxlaq normaları ilə böyüyən uşaqlarını belə birdəfəlik ataraq evdən baş götürüb gedir... Belə bir süjet xəttindən ibarət olan pyesdəki obrazların dili ilə də həmin ev, tamamilə təbii olaraq “Kuklalar evi” (yəni büsbütün süni, oyuncaq kuklalardan ibarət olan ev) adlandırıldığı üçün biz də pyesi təkcə ruscada olduğu kimi yox, başlıcası, orijinala tam uyğun olaraq “Kuklalar evi” adlandırmağı daha münasib hesab etdik.

Yaxud ruscaya tərcüməsi “Privedeni” kimi verilən pyes. Bu vaxta qədər onu dilimizdə ən çoxu “Qarabasma” kimi adlandırmışlar. Lakin zənnimizcə bu, hərfi tərcümədən başqa bir şey deyil. Çünki pyesin aparıcı ana xəttində o durur ki, varlı kamerger ata - Alvinqin vaxtsız ölümündən sonra onun yeganə oğlu gənc Osvald da onun kimi mövcud həyatın qaranlıqlarına dözə bilməyərək ağır xəstəliyə düşər olub, vaxtaşırı ölüm kabusu ilə üz-üzə dayanaraq günəş və işıq həsrətilə dəhşətli vahimə hissləri keçirir. Bu hissi, əlbəttə, qarabasma adlandırmaqla müəllif fikrini bir qədər dayazlaşdırmış olardıq; onu vahimə adlandırmaq isə daha təbii, sarsıntılı, ölümə yaxın bir ifadə olduğu üçün pyesin adını da öz içərisindən çıxdığı kimi “Vahimə” adlandırmaq daha məqsədəuyğun görünür.

Ümumiyyətlə İbsen əsərlərinin tərcüməsində əsas çətinliklərdən biri də dialoqlardakı eyhamlar, müxtəlif tiplərə məxsus danışq və ironiyaların çətin anlaşılan sətiraltı deyimləri, ideallıqla çürük mənəviyyatlılığın zahirən çox zəif sezilən ifadə tərzidir. Bəzən bu, hətta tərcüməçini mətnə müdaxilə etməyə, dialoqlarda kiçik şərhə oxucunu çaşqınlıqdan qorumağa sövq etdirir; ilk baxışda sadə, əslində isə dərin fəlsəfi fikir daşıyan sözlərin urvatını saxlamaqla, həm də orijinala uyğun vermək zəruriyyəti yaradır.

Bədii tərcüməçilik barədə belə bir fikir var: yaxşı tərcüməçilik ikinci müəlliflik qədər əziyyətlə başa gələn işdir. Az qala zərb-məsələ çevrilən bu sözdə nə qədər aydın həqiqət olsa da, zənnimizcə İbseni tərcümə işində heç vaxt onun səviyyəsinə qalxmaq mümkün deyil. Üstəlik, dünya dramaturgiyasının İbsen kimi mürəkkəb, fəlsəfi bir nümayəndəsini tərcümə etmək tərcüməçidən ikiqat-üçqat məsuliyyət tələb edir. Yeganə təskinlik isə o olur ki, belə bir mühüm, gərəkli işi görmək ağır olduğu qədər də şərəflidir. Biz bu şərəfli işin - möhtəşəm H.İbsen dramaturgiyasının Azərbaycan mədəni ictimaiyyətinə və eləcə də geniş oxucu kütləsinə çatdırılması işi üçün ilk dəfə olaraq İbsen ədəbi irsinin seçmə nümunələri kimi təqdim etdiyimiz həmin kitabın nəşrinə mühüm qayğı və köməklik göstərdiyinə görə Norveçin Azərbaycandakı səfirliyinə və eləcə də Norveçin Milli İbsen Komitəsinə (Nasjonalkomiteen for IBSEN-satsingen) dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Azad Əliyev,
Teatrşünas
